

Неусвідомлення України

Ставлення світу до української державності:
погляд у 1917—1921 роки з аналізом сьогодення

Народився 1950 р. в с. Пустоха Ружинського району Житомирської області. Закінчив Київський національний університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю «журналістика». Працював у редакції газети «Сільські вісті» на посаді завідуючого відділом. З 1987 р. викладає в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Доктор історичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України. З 2000 р — директор Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор 18 монографій і навчальних посібників, понад 200 наукових публікацій.

У мене були представники держав: Англії, Франції, Чехії, Сербії, які всі заявили мені як представнику радянської влади повну лояльність і докір Раді за IV Універсал, якого вони не визнали...

З телеграми більшовицького ватажка Муравйова Леніну після взяття Києва в 1918 р.

І як колись знов скине Україна чуже ярмо, то вона певно пригадає собі, котрі-то народи і держави в тяжкий для неї час були їй приязними, а котрі ворожими.

*Г. Гуммерус, Посол Фінляндії в Італії.
26 грудня 1920 р.*

Коли європейська «весна народів» 1848 року пробудила національну свідомість підвладних Австрійській імперії українців, і вони заявили про своє право на самовизначення і відродження власної державності, то світ тоді не сприйняв це всерйоз. Так, 1849 року відомий марксист Фрідріх Енгельс

у статті «Демократичний панславізм» узагалі не згадав серед слов'янських про українську націю.

Треба сказати, що й набагато пізніше представник європейського соціал-демократизму Роза Люксембург відмовляла українцям навіть мислити в національній стихії. Саме вона писала, що, мовляв, «український націоналізм у Росії був зовсім іншим, ніж, скажімо, чеський, польський, не більш ніж просто причудою, кривлянням кількох десятків дрібнобуржуазних інтелігентів, без будь-яких коренів в економіці, політиці чи духовній сфері країни, без всякої історичної традиції, бо Україна і українці ніколи не були ні нацією, ні державою, не мали будь-якої національної культури, за винятком реакційно-романтичних поезій Шевченка» (*Люксембург Р. О социализме и русской революции.* — М., 1991. — С. 321).

І в Росії щойно відроджений після падіння самодержавства, яскраво виражений український національно-визвольний рух був зустрінутий насмішками. Одні ласкаво посміхалися із затії «наших милих хохлів», інші злостиво знущалися над «неіснуючою» нацією. Але коли цей рух почав розгорятися дедалі яскравіше і сформувалася Центральна Рада, і вона виставила бажання українського народу, то піднялася хвиля обурення — і не тільки з боку російської буржуазії, але й з боку російської демократії. На відомій Демократичній нараді українські делегати зазнали багатьох образ, і їм навіть погрожували Якутською губернією...

Але попри таке невігластво наш народ у 1917 році не тільки заявив про своє право на державність, а й відродив її, проголосивши Третім Універсалом Українську Народну Республіку у федеративному зв'язку з Росією, а Четвертим — 22 січня 1918 року — самостійну і незалежну.

Видатний український політичний діяч і вчений Михайло Туган-Барановський так пояснював цей феномен: «Російська державність не зуміла вкласти українцеві любові до себе, ось чому українство, котре до революції було ледве тліючим вогником, одразу ж розгорілось яскравим полум'ям» (*Биржевые ведомости.* — 1917. — 9 червня).

Так трапилося й тому, що українці довго вірили в перебудову Росії на нових основах, вірили в російський лібералізм і російську демократію. Тому-то вони домагалися для України тільки широкої автономії у межах федеративної, оновленої Ро-

сії. 1917 рік знищив ту віру і вирвав будь-який ґрунт для влаштування спільного життя України хоч би з оновленою, ліберальною і демократичною Великоросією.

Але події на українських землях у 1917—1920 роках були не лише відгомонам російської революції, а й наслідком інших, цілком окремих самостійних місцевих та міжнародних причин — як політичних, так і культурних, господарських, національних тощо.

Головні з них, на думку керівництва Українського Соціологічного інституту в Празі, це:

1) «змагання українського народу на всіх просторах його розселення до відродження своєї державности, знищеної Росією остаточно в рр. 1779—84;

2) змагання Росії й Австро-Угорщини не допустити до здійснення українського ідеалу;

3) боротьба Росії з Австро-Угорщиною за впливи на українських землях і володіння ними;

4) змагання нововідродженої Польщі прихопити собі українські землі по р. Дністру й Правобережжя р. Дніпра;

5) стремління деяких великих держав Європи, особливо Німеччини, обернути українську територію в свій ринок збуту промислових виробів та здобування сировини й хліба;

6) змагання українських соціально упосліджених верств до визволення й забезпечення собі добробуту» (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України — ЦДАВОВУ: Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 314. — Арк. 52).

Здійснюючи таким чином волю багатьох попередніх поколінь, Центральна Рада ухвалила водночас Закон про національно-персональну автономію, яким дала «право на самостійне устроєння свого національного життя; влада якої шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх поселення в межах Української Народньої Республіки» (Вістник Ради Міністрів У.Н.Р. — 1918. — 2 квітня).

Такий крок підтримали Центральні Держави, які 9 лютого 1918 року визнали УНР незалежною державою. Берестейський договір мав для України епохальне значення. Вже, здавалося, забута світом велика історична нація, якій уже й ім'я сусіди відібрали, знову з'явилася в колі вільних народів, а відтак, як зазначав один з українських дипломатів, вона перестала бути предметом, а ставала підметом міжнародних дій.

Справді, Берестейський договір виводив Україну до статусу суб'єкта міжнародних відносин. Бо як довго Центральна Рада не ставила крапки над «і» та не проголосила незалежності, взаємини УНР могли бути хіба «міжнародними», а не міждержавними (Галайчук Б. Організація української дипломатичної служби // Календар Червоної Калини. — 1939. — Львів, 1938. — Річник XVIII. — С. 35).

За прикладом українців, більшість окраїнних народів Російської імперії після її розпаду стали на шлях творення своїх національних держав і намагалися твердою поставою, впертими зусиллями та важкою боротьбою за право самовизначення здійснити поставлені перед собою завдання. «Спільність устремлінь і завдань, спільна російська неволя, спільна боротьба з російським червоним і білим імперіалізмом і постійна небезпека від нього, — вважали українські дипломати, — зв'язує вільні народи визнати симпатії, приязні і співчуття й викликає потребу взаємної допомоги та загальної координації всіх акцій, що зміряють до зміцнення внутрішнього та зовнішнього становища» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 46).

Зрозуміло, що саме ці глибокі мотиви національного, політичного та військового характеру лежали в основі необхідності утворення єдиного фронту всіх окраїнних держав колишньої Росії — України, Фінляндії, Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Білорусі, Кубані, Дону, Грузії, Азербайджану та Вірменії.

І саме Україна взяла на себе цю місію. Це саме вона намагалася не допустити віддання Білорусі під вплив Московщини, як і під безпосередній вплив Антанти, оскільки це підірвало б у самій основі силу континентально-європейського союзу, а відтак не вдалося б сполучити Балтику з Чорним морем водним шляхом, який був би однією з головних артерій сили самого союзу.

Не менш важливою, коли не найважливішою, була для України і донська справа, а радше справа Південно-Східного союзу: Донщина, Кубанщина, Чорноморщина, Астраханщина, Підкавказзя, що саме ці землі лежать на великому шляху з Європи до Центральної Азії: до Персії і Туркестану, до земель, природні багатства котрих великі, але повністю не використані. Віддати ці землі під безпосередній політичний вплив Московщини, вважали в Києві, означало замкнути перед собою в майбутньому двері до Центрально-Азійського Сезаму.

Розв'язання білоруської і донської справи дало б змогу організувати грандіозний союз народів континентальної Європи й Азії, до якого ввійшли б, крім почвірного союзу, також Польща, Литва, Білорусь, Прибалтійські краї, Україна, Персія і Туркестан. Такий союз народів, які живуть на території з дуже багатою природою, можна було б зв'язати цілою системою водних і залізничних шляхів, які спричинили б до небувалого доти піднесення культури й добробуту союзних народів.

Досягнувши мети своїх національно-політичних змагань, українці з великою симпатією і прихильністю слідували за визвольним рухом інших поневолених народів, надаючи їм моральну і матеріальну допомогу. Водночас Уряд України намагався нав'язати приязні і дружні відносини з усіма новими національними державами і вже з 1917 року робив спроби довести до зближення і порозуміння всі ті країни в культурному, економічному і політичному відношенні. Тільки таким шляхом, вважали в Києві, можна усунути грізну небезпеку російського імперіалізму, закріпити свою державну незалежність і запевнити економічний розвиток та добробут вільних народів. І лише об'єднані нові національні держави становитимуть самі по собі велику силу і кращу запоруку миру і культури на сході Європи.

Заява Центральної Ради про її готовність виробити й запропонувати конкретний план миру викликала велике зацікавлення в Європейського Комітету Індуської Націонал-Револьюційної партії. Підкреслюючи у своєму зверненні, що «українці — найбільш поневолений народ у Європі, який своєю власною національною силою і через сприяючий розвиток подій під час війни одержав самостійність, певна річ з симпатією і співчуттям пригадують собі зовсім подібну долю індусів, найбільшого поневоленого народу Азії і цілого світу взагалі», він просив УНР підтримати національні змагання індусів домагатися незалежності Індії як однієї з умов тривалого світового миру.

Однак, з огляду на події, що розвинулися на території колишньої Росії, Україні не вдалося взяти провід над формуванням вільного, демократичного союзу, як цього вимагало наше державне становище, враховуючи територію, кількість населення, природні багатства і географічне положення. Українській державі довелося три роки витримувати натиск червоної і білої Росії, а відтак вона опинилася навіть у гірших умовах від інших новотворів. Останні, не ведучи війни, змогли за цей час

сконсолідувати свої національні сили, зміцнити внутрішнє і зовнішнє становище і піднятися з економічної руїни. Зокрема, за більш сприятливих умов відбувався процес державотворення в Прибалтиці. Країни, не обтяжені війною з більшовиками, зуміли закласти міцніші, ніж в Україні, підвалини самостійного державного життя і закріпити своє становище в міжнародному плані, добившись визнання з боку великих держав, і одержати від них значну матеріальну допомогу.

Активну діяльність у той час провадили дипломати України для утворення на Сході Європи свого роду Антанти держав, що відокремилися від колишньої Російської імперії і були зв'язані між собою спільністю політичних і економічних інтересів. Утворення такої Антанти в складі України, Польщі, Литви, Латвії, Естонії і Фінляндії, без сумніву, було корисним не лише для Української Народної Республіки, а й усій Європи. Планувалося, що «1) Вона буде поважним політичним успіхом в боротьбі проти російського імперіялізму, як Совітського, так і всякого можливого в майбутньому.

2) Вона спричиниться до консолідації політичних і економічних відносин на Сході, до усунення грізної небезпеки «балканізації» Східної Європи, й таким чином буде аргументом проти відбудови Росії в очах Великої Антанти.

3) Вона відділяє Німеччину від Росії й таким чином слугуватиме перешкодою проти можливих у майбутньому спроб Німеччини відбудувати єдину Росію.

4) Результатом утворення такої Антанти може бути певна солідарність Держав, що її складатимуть у відношенні до провідних Держав Великої Антанти і через це зміцнення їх політичного впливу на Заході. Посередньо з цього виникне й зміцнення впливу України, оскільки Україна матиме такий вплив серед других членів Східної Антанти» (*там само.* — Спр. 370. — Арк. 79).

Разом з тим, підкреслювалося в пояснювальній записці міністра закордонних справ УНР Андрія Ніковського, треба мати на увазі, що наслідком невступу до цієї Антанти Української Народної Республіки буде ослаблення того морального впливу, яким вона, незважаючи на тяжкі політичні умови, значною мірою користується і досі на узбережжі Балтійського моря, і надмірне поширення на Сході впливу «другої Великої окраїнної держави — Польщі. Само собою єсть ясно, що така ізоляція

України надзвичайно шкідливо відбилася б на її успіхах в боротьбі з російським імперіялізмом, й понадто ослабила б її політичну позицію при творенні будучого Чорноморського Союзу, в якому Україна мусить бути головним із звен, що зв'язують Чорне море з Балтійським» (*там само.* — Арк. — 79).

Організовані послом УНР у Німеччині Поршем наради послів прикордонних держав, що витворилися на терені колишньої Росії — України, Фінляндії, Латвії, Литви, Білорусі, Естонії — мали сприяти порозумінню цих держав, швидшому усвідомленню ними необхідності об'єднувати свої зусилля щодо розбудови нових політичних реалій у Східній Європі. Скажімо, після такої наради 8 листопада 1919 року було ухвалено, що «доконечну координацію політики і праці пограничних посольств посли старатимуться досягнути шляхом улаштування товариських нарад, сходин, вимінюванням інформацій та вузькими взаїмовідносинами пресових та інформаційних бюр» (*там само.* — Спр. 15. — Арк. 21).

Висловом дружніх відносин УНР і балтійських держав був єдиний дипломатично-політичний фронт, який утворився під час Мирової конференції в Парижі. Там делегації згаданих держав працювали в контексті і порозумінні і часто представляли і перед Мировою конференцією, і перед великими державами спільну платформу.

Таким же було ставлення Української Народної Республіки і до новоутворених кавказьких республік, про що вказувалося в нотах, висланих до міністерств закордонних справ Грузії, Азербайджану, Вірменії, а також Кубані та Дону.

Уряд УНР не вів ніякої імперіалістичної політики і не мав таких намірів, але захищав тільки свої права на вільне державне життя. Україна хотіла жити в мирі і згоді з Росією, яка б форма влади там не існувала, але за умови, що більшовицька влада мала змиритися і погодитися з існуванням незалежної УНР. Уряд УНР, будучи переконаним, що більшовицька форма внаслідок повної руїни всієї країни згине, а нова демократична російська влада на зміну їй не зможе швидко встановитися, бо на перешкоді цьому буде як руїна господарської, технічної та державної організації, так і національна психіка і способи соціальної і політичної роботи.

До цього часу, однак, вважали в Україні, всі національні держави, утворені на терені колишньої Росії, повинні утворити

сильну і життєву спілку на зразок чорноморсько-балтійського союзу з включенням Польщі і Румунії. Усі нові національні держави повинні зрозуміти, що без незалежної України їхнє незалежне життя немислиме.

Виходячи із засади, що проблема Сходу Європи може бути розв'язана тільки за умови повного задоволення національно-державних змагань народів колишньої Російської імперії, тобто їхнього самостійного і незалежного існування новоутворення держав, котрі, об'єднавшись на ґрунті спільних політичних військових і господарських інтересів, могли б скласти могутню коаліцію — Уряд УНР ставив на порядку денному своєї закордонної політики реалізацію ідеї Чорноморського Союзу.

До неї українська державна політична думка поверталася в ті роки дуже часто, але різні політичні і мілітарні катастрофи, які переживали новоутворені держави на терені колишньої Росії, а також невиразність і невикристалізованість державної думки урядів і політичних угруповань Дону і Кубані не дали можливості її вчасно реалізувати.

Коли стало зрозуміло, що більшовики безупинно й непохитно здійснюють стару російську імперіалістичну політику, пристосовуючи тільки ідеї дореволюційного імперіалізму до своєї ідеології, і коли їх ось-ось мала визнати Західна Європа, ідея союзу державних новотворів на сході Європи, а особливо ідея союзу Причорноморських держав, набрала особливої ваги і всіма обставинами нової політичної кон'юнктури вимагала своєї реалізації.

Необхідність такого союзу диктувалася не тільки завданнями дня, а й прогнозом взаємних політичних відносин Росії з країнами, які входили до революції до її складу. Такий прогноз підказував: у чийх би руках не була влада в Росії — вона довгі роки буде намагатися повернути ті терени, що відсепарувалися від неї, в рамки своєї державної організації і використовувати їх для своїх політичних, господарських і культурних інтересів.

Основним постулатом Чорноморського Союзу мало бути: реалізація ідеї самовизначення народів і визнання всіх держав, що постали на території колишньої Російської імперії.

Для того щоб такий союз справді був авторитетним і правосильним, Уряд УНР вважав необхідним: до його складу повин-

ні ввійти ті країни, які твердо й ясно виявили свою волю до самостійного державного життя і мають свої правні Уряди.

Такими державами були: Україна, Кубань, Грузія, Азербайджан і Вірменія (*там само.* — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 108. — Арк. 21).

Після перемоги Антанти в Першій світовій війні всі гноблені народи, в тому числі український, сподівалися, що їхні національно-визвольні змагання за свободу і право на самовизначення, проголошене устами американського президента Вудро Вільсона, знайдуть підтримку й визнання з боку передусім саме цих держав.

Для українського народу такі сподівання не справдилися. Він не дістав ніякої підтримки — ні моральної у формі визнання його державності, ні матеріальної в боротьбі з більшовиками, захищаючи своїми грудьми Західну Європу від них. Українська справа постійно натрапляла в державах Антанти на величезні перешкоди, оскільки там вважали, що вона є «складовою частиною незвичайно важкого до розв'язання російського питання. Скільки разів не підходили державні чинники антантських держав до українського питання, завжди трактували його в зв'язку з тим чи іншим вирішенням проблеми Росії» (*там само.* — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 129).

За словами Симона Петлюри, «починаючи з 1918 року і кінчаючи 1920 р., Україна фактично була забльокована і перебувала в таких обставинах, що не дозволяли урядові її заопікуватись як слід військово-амуніційним та всяким іншим задоволенням потреб нашої боротьби» (*Петлюра С.* Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. 1. — С. 307).

Уряди балтійських держав зі страху перед більшовицькою Росією і під натиском своїх лівих партій, що домогалися нав'язання дипломатичних зносин з Радянською Україною та укладення торговельного договору з нею, при цьому якомога швидшого повернення своїх громадян з УСРР, дали зрозуміти представникам УНР про зміну своїх політичних векторів.

МЗС УНР через свою Місію в Латвії вжило усіх заходів, аби вказати урядам балтійських держав, зокрема, Латвії та Естонії, на шкідливість такої політики. При цьому підкреслювалося, що нічим не виправдані «надії на отримання хліба та сирівців з України скоро розвіє тверда дійсність» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 65).

Коли ж подібні заходи не увінчалися успіхом, Уряд УНР — «не мігши допустити до неприємних для себе наслідків — дав своїм представникам в Латвії і Естонії відповідні інструкції і накази, предложити ратифікаційні грамоти, вияснити причини прийняття делегації радянської України документально, заложити протест проти її приїзду і прийняття латвійським урядом, як перед урядом Латвії, так і представниками Антанти, — і виїхати» (*там само.* — Арк. 65).

Як висловився посол УНР у Німеччині Микола Порш, «кожна нова держава Сходу є егоїстична і в ту сторону гне, де Париж дме» (*там само.* — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 29).

У ноті керівників УНР до Найвищої Ради Союзних і Сполучених Держав зазначалося, що блокада Заходу «позбавляє Уряд Української Народньої Республіки змоги заосмотрити військо і населення медикаментами і санітарним матеріалом і таким чином протидіяти страшним епідеміям тифу і холери, що винищують армію і цивільне населення» (*Петлюра С.* Листи. Статті. Документи. — Т. I. — С. 243).

Ця страшна небезпека, яка була небезпекою не тільки для України і сусідніх з нею держав, але й для всієї Європи, давала право просити дозволу на вільний перевіз в Україну ліків і санітарного матеріалу, які Урядом Української Народної Республіки були давно вже закуплені на заході Європи, але не могли бути привезені на місце (*там само.* — С. 243).

Без цього необхідного фізичного оздоровлення Україна, що була колись житницею Європи, як підкреслювалося далі, стане осередком епідемій. А відтак, вона не зможе дати вже Європі своїх величезних запасів хліба.

Проте відгуку не було, оскільки Захід продовжував перебувати в полоні своєї концепції відродження «єдиної і неділимої» Росії, покладаючись на все нових експериментаторів. У зв'язку з цим відомий український дипломат Арнольд Марголін намагався переконати політиків, котрі зібралися в Парижі, що всі спроби «знищення анархії і установлення закону і порядку при допомозі «пан-російської» Армії — Колчака, Денікіна і Юденича» не дадуть результату. «Коли такий великий державний організм, як Росія, — продовжував він у листі до Голови Мирової конференції, — розпадеться, то ніяка фізична або психологічна сила не зможе знов зібрати в тих же самих межах

єдину територію, яка складається з різноманітного населення, походячого з десятків національностей.

Єдиним правильним і задовольняючим шляхом може бути подача всілякої підтримки новим державним організаціям, котрі дійсно викристалізувались на території бувшої Російської Держави, котрі мають свої місцеві уряди і своїх представників на Мировій Конференції» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 318. — Арк. 353).

Марголін закликав Захід усвідомити, що, скажімо, режими Скоропадського і Денікіна підтримувалися повністю відповідно Німеччиною і Антантою, і «Армія Петлюри в своїй нерівній боротьбі з нечисленим ворогом, нападавшим на неї з усіх боків, — завше залишалась на свої власні сили. Нічого дивуватись, що знаходячись в таких умовах, Українська Регулярна Армія не змогла утримати в своїх руках велику територію України» (*там само.* — Арк. 353).

«Навіть коли місцеве населення симпатизує, вести війну в двадцятому віці, без артилерії, без рушниць, чобіт і других необхідних річей, — додавав Марголін, — цілком неможливе».

Знищена і знесилена анархією, не маючи транспорту і залишена без торгівлі, відрізана від всього світу Україна чекала на допомогу, яка, за словами Марголіна, полягала в моральній, технічній та економічній підтримці:

«1) Ми просимо моральної підтримки України шляхом негайного її визнання.

2) Технічної підтримки Української Армії в її напруженні знищити анархію шляхом присилки інструкторів, організаторів, зброї, чобіт, одягу, медикаментів і т. і.

3) Ми просимо економічної помічі Україні, котра так потребує підтримки в її відбудованню в засобах комунікації, в будівництві залізничних шляхів, в регуляції і використанню річок і в відшуканій сили в мануфактурних товарах для міста і села і в відшуканні її багатих природних джерел» (*там само.* — Арк. 354).

Не одержавши ніякої допомоги, а також могутнього протектора, який захищав би своїм престижем і своєю силою право України на незалежне державне життя, Уряд УНР «мусів власними силами будувати свою Державу в бурхливий час революції і в той же час боронитися перед більшовизмом, який при всіх наших героїчних зусиллях все більше і більше підривав

підстави нашої державности і захоплював українську територію та її багатства.

В кінці Українська Народня Республіка, бльокована сусідніми вороже-настроєними державами і обтяжена війною з Совітською Росією та Денікіним, дійшла до повної внутрішньої політичної та економічної руїни, а в закордонній політиці не здобула ніякого успіху. Нашим міродайним чинникам не щастило при всіх їх величезних зусиллях переконати інші держави щодо потреби визнання Української Держави, хоч потреби і необхідність такого визнання аргументовано «правом самоозначення» і за нашою слушною справою промовляли гуманітарні, правничі, історичні, політичні і етнографічні мотиви. Міжнародне положення держави вирішує сила внутрішнього її становища, а цеї сили не було в Українській Державі» (*там само.* — Спр. 404. — Арк. 3).

Польсько-більшовицька угода про мир і викликане цим ізольоване становище армії УНР, як і цілковита відсутність боеприпасів, була головною причиною військової невдачі Уряду Петлюри, внаслідок чого він змушений був опинитися у вигнанні.

Але це не протверезило переможців Першої світової, ставки котрих на єдину Росію, Росію Колчака, Денікіна і Врангеля, зазнали остаточного краху. Вони не усвідомили необхідність, яка випливала з нових реалій, розглянути українську проблему.

Були підстави вважати, що цією трагедією українства перейметься світ, що Україна посяде в новій фазі боротьби Європи з більшовизмом, а через те і в міжнародних комбінаціях, належне їй місце. Тим паче, що на конференції в Ризі Москва дала чітко зрозуміти, що «більшовицька червона рука все-таки не думає кидати зброї і всіх інших засобів, щоби спалити Європу вогнем комуністичної революції» (*там само.* — Арк. 209, 210).

Після мілітарної невдачі армії УНР на фронті, як визнавали українські дипломати, «всіх європейських делегатів переняв якийсь страх перед совітською Росією. Навіть поляки, наші союзники, прямо говорили, що ніхто не відважиться зараз вступитися за нас» (*там само.* — Арк. 127).

Однак Голова Української делегації все-таки звернувся до шведського представника Брантінга і перського — Заке-ек-Давлега. Перший не з'явився в Асамблеї під час розгляду української справи, а другий двічі «з великою симпатією і захва-

том говорив про Україну. Висловлюючи свій жаль, що зараз Україна опинилася в такому тяжкому становищі», він сподівався, «що в скорому часі Україна скине своє ярмо». І хоч з огляду на обставини, які склалися, він змушений «утриматися від голосування, одначе вірить, що ці обставини зміняться і дадуть йому можливість в слідуючій сесії голосувати за прийняття України до Союзу Народів» (*там само.* — Арк. 127).

Але другої сесії для УНР уже не було. І скликаючи в 1922 році в Генуї конференцію за участю російських більшовиків, Захід знову відмахнувся від послідовної концепції Уряду УНР, що таки втілилася в життя аж наприкінці ХХ ст.: «тільки національна ідея може бути кристалізаційною точкою для нового господарського ладу на Сході та імунізації проти комунізму.

Шлях до оздоровлення Сходу веде через вільну українську державу й сумежні з нею національні республіки Кавказу, чим буде утворено велику окрайну смугу, від Фінляндії до Кавказу, яка, все тісніше стискаючи й зменьшуючи російську виразку, кінець кінцем пригнеться до її загоєння» (*там само.* — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 142. — Арк. 430).

Тодішні міжнародні соціалісти, як зазначав В. Косаренко-Косаревич, вважали, що лад, за який вони борються, настане тоді, коли зреалізується можливість використовувати й розділяти всі земні скарби однією плановою централею. Під таким аспектом цілість Російської імперії на просторі шостої чи п'ятої частини земної кулі «вважались у них поступом до остаточної мети соціалізму. Зате готові були вони простити творцям такої цілості всі злочини при її здобуванні і цементуванні та збереженні». Ось чому в їхніх очах визвольні рухи і боротьба поневолених народів затавровувалися як шовіністичний націоналізм чи реакційний сепаратизм... Особиста людяність і дипломатична чемність «веліли їм висловити мені своє співчуття щодо терпінь українського народу в його колоніальній підлеглих Росії. Але водночас дораджували нам, українцям, шукати компромісу в співжитті з москалями й іншими народами Євразії без розривання цілості імперії» (*Косаренко-Косаревич В. Українська Дипломатична місія до Скандинавії // Вісник ООЧСУ. — 1955. — Ч. 5. — С. 30*).

А хіба свої соціалісти були кращими? Хіба в Центральній

Раді, очолюваній соціалістами Грушевським і Виниченком, не вмерло гасло: «Хай живе вільна Україна в свободній Росії!»?

Хтось пішов слугувати великоросам, хтось подався до червоних...

Якщо з вуст окремих представників Української Держави чужинці не чули не тільки української мови, а й таких слів, як «Україна, українці, український» — замість них вони постійно вживали тільки назви «Малоросія, малороси, малоросійський», то хіба могли нас сприймати всерйоз ті, хто не хотів розбудови справжньої України?

Зустрічаючись у 1918 році в Стокгольмі з дипломатом Української Держави В. Косаренком-Косаревичем, колишній міністр закордонних справ Росії Микола Терещенко вважав за доцільне підкреслити своє «великоукраїнство» супроти «малоукраїнства» вихідця з Галичини. Але той відповів: «Тим сумніше, що ви, син Великої України, воліли служити інтересам чужої Росії, а служіння інтересам Вашої Великої і спільної Собої України залишили нам, синам Малої Руси-України».

Збентежений такими словами, Терещенко почав виправдовуватися, мовляв, він є людиною широкого «польоту», а для такої навіть Велика Україна замала, і тому то він вибрав безмежність Російської імперії, яка включає також і Україну (*Косаренко-Косаревиц В. Українська Дипломатична Місія в Скандинавії // Вісник ООЧСУ. — 1954. — Ч. 4. — С. 22*).

Сумну спадщину залишили УНР і висланці гетьмана Скоропадського. Скажімо, посол УНР у Німеччині Микола Порш свідчив, що в Берліні «посольство було цілком незорганізоване, що воно не мало в своїм міродатнім складі нічого українського і було осередною точкою не української політики чи громадян, а виключно прибіжищем російської аристократії в роді бар. Розена, бар. Кнорінга, князя Лайхтенберга, Кочубея і т. д. Це все товариство трактувало Україну яко перехід для реставрації Росії...» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 26).

До стратегічних помилок української революції треба зарахувати й те, що її провід шукав головної підпори не в чітко вираженій волі свого народу, а в різних квазі-представниках чужинецького капіталу чи в тих, хто був на його службі. А всі чужі сили мріяли лише про визиск та розірвання України.

То ж не дивно, що народ став кидати свій провід та розпо-

чав боротися стихійно, відірвавшись від уряду. І виникали армії Махна, Зеленого, Григор'єва — але не відбулося боездатності української армії. То в одному, то в іншому регіоні України виникали трудові республіки — Гуляйпільська, Медвинська — але не утвердилася Українська.

То ж чи дивно, що розпорошена українська стихія зрештою була переможена?

Усе це разом і не дало тоді можливості Україні виконати «своє міжнародне завдання: бути огнищем справжнього демократизму серед народів Сходу і одною з підстав нормального економічного розвитку всієї Європи» (*там само.* — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 39).

Українцям залишилося тільки мучитися в здогадах: за що таке покарання нашої нації?

Хіба хоч раз колись не пустили в свою хату голодного? І хіба не нашими хлібом і сіллям відновлювали свої сили сусіди?

Імператив української державності

У найвідповідальніший момент українських національно-визвольних змагань 1917—1921 років демократична Європа і США відмовилися підтримати боротьбу за утвердження Української Народної Республіки. Якщо чехи могли, як виявилось, «спокійно здатися на чужі сили, які завжди допоможуть їм відзискати втрачену державну суверенність, то цього ніяк не можуть робити українці. Бо в існуванні самостійної чеської чи чехословацької держави, яка в'яже свободу рухів імперіялістичної Німеччини, заінтересовані і Франція, і Англія, і Америка, й тому вони все захищатимуть державну незалежність чехів, навіть якщо б ті про це не просили. В зовсім іншому положенні є Україна. Під враженням німецької і японської небезпеки та під впливом московських і польських теорій — західний світ все ще вважає, що для вдержання так званої рівноваги сил мусять існувати велика і сильна Росія та життєздатна Польща, які можуть бути сильними й життєздатними лише тоді, коли володітимуть даними частинами українських земель» (*Мірчук П. Українська визвольна справа і українська еміграція.* — Торонто, 1954. — С. 38).

Лише згодом Захід почав усвідомлювати, що «найважливішою справою європейської політики є справа українська». Ніх-

то вже, мовляв, не сумнівається й не сперечається, що чи буде самостійна українська держава. Неминучість цього була для всіх очевидна. Але всіх тривожили питання, як це станеться і що буде на другий день після сповіщення самостійності. З ким Україна піде? Своїм прилученням до тієї чи іншої групи держав Україна скріпить становище тієї групи в міжнародних відносинах і тим самим вплине на загальний напрямок міжнародної політики» (ЦДАВОВУ: Ф. 3865. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 41).

До речі, американський посол у Чехословаччині відверто заявив Голові Української Дипломатичної Місії в Празі Максиму Славинському: «...не думайте, що вас, українців, так легко визнати. Вас не 2 мільйони, а вас 30—40 мільйонів. Ви можете з'єднатися чи з турками, чи з кимсь іншим. Ви можете заснувати таку нову велику державу, про яку ми не можемо знати, де і з ким вона піде» (*там само.* — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 119. — Арк. 13 зв.).

Однак, як виявилось, західні країни, розуміючи, що навколо української проблеми сплітається складний клубок протиріч, нерозв'язання якого загрожує порушенням європейського миру, не були тоді зацікавлені справжніми вимогами національно-визвольного руху в Україні, вони всі просто намагалися використати її економічні і соціальні можливості.

Відродження в цей період Української Народної Республіки та самостійне її існування могло повернути споконвічні загальнолюдські права як українському, так і десяткам інших народів. Проте західні держави не вбачали в цьому історичного феномену. Вражений сліпотою Заходу, Голова Директорії і Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра намагався ще раз розтлумачити йому значення нашої незалежності: «Всі держави, утворені після 1917 року на території бувшої Росії, не мають шансів на тривке існування і будуть завжди загроженими, поки на півдні бувшої імперії не організується і в силу не увійде незалежна держава українського народу. Тільки вона одна, як найсильніша численністю свого населення, матеріальними ресурсами і мілітарною відпорністю, може бути базою, підставою більш-менш незахищеного життя державних новотворів, з бувшої Росії організованих. Тільки повстання і зміцнення цієї держави може фактично вирішити долю Росії і призвести до остаточного та безповоротного поділу її» (*Симон Петлюра.*

Статті. Листи. Документи. — Нью-Йорк, 1956. — Т. I. — С. 319).

На жаль, до цього заклику Захід не прислухався. Задовольнившись тим, що замість втраченої внаслідок «советизації» східної частини європейського континенту було створено трансатлантичну спільноту, Захід заспокоївся, а відтак спочатку по суті не звертав уваги на долю східноєвропейських народів, насамперед українського.

Однак Симон Петлюра продовжував переконувати його в необхідності підтримки незалежної України. В одному з листів з Варшави від 13 травня 1921 року міністр закордонних справ УНР повідомляв: «Пан Головний Отаман інкогніто живе в Тарнові, там же Уряд і Рада Республіки. Офіційно в Польщі нас немає, але фактично державний український центр далі проводить свою організаційну роботу, котра безперечно приведе нас на українську територію, а тоді у всій силі стане перед Європою питання про піддержку нас. Але невеликої піддержки ми вимагаємо і тепер, принаймі для того, щоби не втратити організованих форм життя і принаймні з тої причини, що з упадком большевиків на Україні не буде ніякої іншої сили, окрім нас, котра могла б будувати нормальну Державу» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 171. — Арк. 25—25 зв.).

Саме тому, коли Захід пішов на співпрацю з більшовицькою Росією, визнавши маріонеткову харківську УСРР, то ні законний уряд УНР, ні політичні та громадські інституції, які на той час перебували в екзилі, не погодилися з ним. А члени Головної Ради Української партії соціалістів-федералістів, що перебували за кордоном, на своїй конференції ще 28—31 травня 1920 року у Відні, зокрема ухвалили: «Категорично заявляємо, що уряд Радянської України ніколи не був обраний українськими народними масами, що українські політичні партії стоять на ґрунті суверенності України, що українські комуністи також завжди були проти того російського большевицького уряду, який тримався на Україні тільки за допомогою російської окупаційної армії, в якій великий вплив мають бувші царські генерали і офіцери, вороги національної і соціальної волі українського народу, що сфера впливу цього уряду ніколи не поширювалась за межі деяких великих міст та залізничних станцій, що український народ безліч разів робив великі повстання проти цієї чужоземної влади і з великим успіхом

допомагав справжньому українському урядові в його боротьбі за суверенність України» (Воля. — Відень. — 1920. — Т. 2. — С. 312).

Конференція партії вважала, що «реальною гарантією будуччини всіх національних республік від Балтики до Чорного моря є утворення поміж ними військового і економічного Союзу, який при участі в ньому Польщі та Румунії був би тим муrom, що заступив би їх усіх в будуччині. Цей оборонний Союз допоміг би його членам в найскорший час добитися правного визнання суверенности та вступу в Лігу народів.

Стала організація цього союзу прискорила б установаження загального миру на сході Європи і буде гарантією того, що всі групи російського суспільства примиряться з фактом неможливості відбудування колишньої Росії, а через те всяка російська влада примушена буде підписати з ними сталі мирові договори.

Чорноморсько-балтійський союз мав би велике економічне значіння для всієї Європи і, не перетинаючи доріг між Сходом та Заходом, відіграє велику ролю у відродженні не тільки всіх східно-європейських держав, а також допоможе відновленню того нормального розвитку народного господарства, який існував до вибуху останньої кривавої війни» (*там само*).

Тож, перебуваючи вже у вигнанні, уряд Симона Петлюри намагався втілити ці задуми в життя. На засіданні Ради Міністрів УНР 30 березня 1921 року в Тарнові зазначалося: «Підтримуючи самостійність усіх окремих держав, що утворилися на терені Чорноморського району бувшої Росії, висловитись за користність утворення союзу цих держав» (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 460. — Арк. 14).

Такі кроки Уряду УНР в екзилі за умов відсутності контролю над державною територією, звичайно, залишилися лише планами на майбутнє. Тим паче, що не було підтримки з боку Заходу.

Тільки згодом там зрозуміли, що така політика є неправильною, а тому поступово повернулися до проблеми України. Так, питання про майбутню самостійну Україну обговорювалося на зустрічі міністрів закордонних справ Франції та Німеччини у вересні 1926 року (*Макаренко О. Долаючи підступи світової реакції.* — К., 1964. — С. 20).

У жовтні 1929 року сенатором Коплендом у Конгрес США була внесена резолюція, яка закликала уряд визнати «уряд Ук-

раїнської Народної Республіки» (Шлепаков А. В роки зростання воєнної небезпеки. — К., 1963. — С. 7).

Навесні 1931 року депутат польського сейму Мілена Рудницька відвідала Англію, де зустрілася з 14 депутатами британського парламенту. Повернувшись до Львова, Рудницька висловила переконання, що Англія «сьогодні рахується з українцями як з державою, на яку лягає відповідальність за антикомуністичну війну» (там само. — С. 10).

А під час свого візиту до Польщі відомий діяч лейбористської партії, міністр Хью Дальтон зустрівся з керівниками українських організацій, де «йшлося навіть про посилку в Чорне море англійського військового флоту для моральної підтримки українських націоналістів» (там само. — С. 10).

На жаль, тоді своєрідну «підтримку» українцям висловили США — в той час, коли Україну морила голодом більшовицька Москва, Вашингтон визнав її за рівноправного партнера в міжнародних відносинах.

Справжня політична підтримка українцям була вкрай необхідна наприкінці 30-х років, коли почалося державне відродження на Закарпатті. «Ми, всі українці, — писала в ті дні відомий педагог і громадський діяч Софія Русова, — і емігранти, і мешканці рідних земель переживаємо в ці часи велике хвилювання: утиски проти нашого народу і в Польщі, і на Великій Україні доходять до неможливих ступенів, кров ллється, найкращі люди зникають. Тяжко живеться нашим братам також і в Румунії. І ось серед цієї ночі страждань блиснула зірка. Міжнародні відносини склались так, що Карпатська Україна, найменша частина великої соборної України, визволилася з-під чужого панування, має своє державне життя, свій рідний уряд. І гріє серце надія: почалось! Крок за кроком, одна земля за другою мусить визволитися і завдяки своїм власним зусиллям, і через цілий комплекс міжнародних інтересів, які скупчуються навкруги України» (ЦДАВОВУ: Ф. 3889. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 62).

Але визволення і Карпатської України не відбулося саме через зовнішні причини. Міністр закордонних справ Англії Галіфакс писав у жовтні 1938 року своєму представнику в Берліні Форбсу: «Карпатська Україна могла б бути трампліном для стрибка на Україну або початковим куточком для поширення

українського руху» (цит. за: *Шлепаков А.* В роки зростання воєнної небезпеки. — К., 1963. — С. 30).

І в створенні Карпатської України постійні конкуренти Німеччини — французи — побачили далекосяжні наміри Гітлера створити велику Україну, яка б стала житницею Німеччини (*Бомье Ж.* От Гитлера до Трумена. — М., 1951. — С. 28—29).

А міністр закордонних справ Франції Бонне в грудні 1938 року заявив якщо розгорнеться автономістський рух за створення незалежної Української республіки, то Франція збагне за собою свободу дій і вважатиме себе вільною від обов'язків за франко-радянським договором про взаємодопомогу від 1935 року (*Буве Ж., Гакон Ж.* Правда о 1939 годе. — М., 1955. — С. 37).

Тож відродження незалежної Української держави треба було готувати організованою працею свідомих патріотів і українських емігрантів. У такій праці була велика потреба, вважали справжні патріоти, «чи захопить нас історична година в Європі, чи в Америці, чи в Азії. Визволення України вже не тільки наша мрія, це справа найкоротшого часу. Але визволена Україна потребуватиме силу добрих працівників, чесних громадських діячів, щоб повернути їй здоров'я і добробут. Треба готуватися» (ЦДАВОВУ: Ф. 3889. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 62).

Українці готувалися. Але через нерозуміння Заходом їхніх державницьких прагнень вони змушені були звернутися за допомогою до того, хто певною мірою підтримав їх у 1918 році, — до Німеччини.

Що стосується Англії та Франції, то їхня політика була досить оригінальною. Англійські експерти тоді визнали, що «британський і французький уряди в 1917 заgravали з українським питанням і попекли собі пальці» (цит. за: Національна трибуна. — 1987. — 1 листопада).

Після такої оцінки англійський експерт пропонував: «Я підтримую роблення клопотів росіянам тією українською справою, але не безпосередніми заходами, а посередньо через поляків» (там само).

У донесенні від листопада 1939 року з англійського посольства при польському уряді у Франції була стверджена лінія, що «українську справу треба ладнати через поляків», крім того, зазначено: «Український національний рух має коріння, що ніякі заходи, навіть з боку Москви, не знищать його на доб-

ре, але правдоподібно він не є достатньо розвинений для здійснення (своїх постулатів) раніше як за дальші дві чи три генерації» (там само).

Тож українцям залишалося покладатися тільки на Німеччину. Але вона вже була не тією, кайзерівською, а — гітлерівською, зовсім з іншими планами, в яких для нас не було самостійницького шляху розвитку. Підтримка проекту незалежної України була для нацистів лише тактичним ходом, за допомогою якого вони хотіли використати ще одну козирну карту. Навіть американський посол у Москві Дрекслер Бідл стверджував у своєму донесенні до Президента США про «розигравання Берліном «Великої України»... як тактичного маневру» (*там само*).

Світ розумів, як Гітлер хоче розіграти українську карту, але ніхто з сильних держав не пройнявся українським питанням, не поставив за мету усвідомити його значення.

Проте, незважаючи на це, українські державницькі заходи розвивалися до початку Другої світової війни. А їхній збройний етап у цей період мав свою окрему закономірність, свої цілі, які виходили далеко за плани воюючих великих держав.

І якщо останні вже роками відбудовували знищені війною свої країни і творили новий лад на руїнах старої, розвалені війною державно-політичної рівноваги, то українські збройні сили та Українська Головна Визвольна Рада як їх керівна політична надбудова продовжували збройну боротьбу й політичну діяльність, чим підкреслили, що «вислід війни їх не вдовольняє, і вони будуть далі змагати всіма їм доступними і цілеспрямованими заходами до зближення здійснення державних постулатів українського народу» (Національна трибуна. — 1987. — 25 жовтня).

Так, поки що воюючи наодинці, підпільна Україна могла знайти розуміння тільки в свого народу, саме до нього вона могла звертатися, щоб на власних традиціях, власною силою боротися за своє: «Революційним зривом, зброєю своїх найкращих синів Ти здвигнув у 1917 — 1918 рр. на руїнах тогочасних імперіялізмів, що тебе віками поневолювали, храм Волі — Українську Державу!

Грізні вітри розвівали Твої переможні прапори над усіма землями України. Рев Славути-Дніпра, прибій чорноморських хвиль, шелест степової тирси і таємний шум карпатських та по-

ліських лісів зливалися в одну симфонію і співали радісну пісню Перемоги Волі. Віковічні Твої вороги зруйнували Твій святий Храм, та Ти, Український Народе, зберіг його в своїй душі як священну Ідею предків» (Літопис УПА. — Львів, 1992. — Т. 8. — С. 38).

Представників українства ні в Тегеран, ні в Ялту, зрозуміло, не покликано. Там сильні світу того вирішували без українців. Там за них виступав... Сталін. Це він, погоджуючись віддати полякам такі українські землі, як Лемківщину, Надсяння, Холмщину й Підляшшя, на вимогу Черчилля поділитися ще й східною Галичиною, зокрема, Львовом, загнав того в куток ось такою тирадою: «Лінія Керзона — це лінія Керзона, Клемансо й американців, що брали участь в конференціях з років 1918 і 1919. Росія там запрошена не була й участі в них не брала... А тепер деякі особи хотіли, щоб ми були меншими росіянами, як були Керзон і Клемансо... Ви хочете нас покрити встидом. І справді, що скажуть мені білоруси й українці? Неможливо мені прийняти цієї позиції, коли я хочу глянути людям в очі після мого повороту до Москви» (цит. за: *Книш З.* Під знаком тривожного майбутнього. — Чикаго, 1951. — С. 7).

Так, Друга світова війна не виправдала сподівань, які українці покладали на неї в справі відродження власної державності на рідній землі. Крім того, великі втрати населення під час бойових дій доповнилися вивезенням значної кількості нашої людності: одних на схід, інших — на захід. А після звільнення наших етнічних земель від гітлерівської окупації сотні тисяч українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини були примусово переселені до Радянської України, багатьом з них шлях стелився аж до Сибіру...

Чи хвилювало це великі держави, котрі себе виставляли за зразок цивілізації?

Американський представник на конференції в Сан-Франциско, де закладалися підвалини ООН, під час розмови з делегацією УККА сказав українській громаді своєї країни, що, мовляв, «ЗСА мусять у першу чергу дбати про приязне ладнання з ССРСР». Українців, котрі, викриваючи тиранію більшовицької імперії, вказували на США як на ідеал свободи і демократії, авангард у боротьбі за права поневолених народів, шокували і пізніші заяви держсекретаря Вашингтона Діна Раска, що відмовився підтримати ідею самостійності України, по-

силаючись на те, що вона є складовою частиною Радянського Союзу (Національна трибуна. — 1987. — 15 листопада).

Тоді, згадував один із чільних активістів ОУН Ярослав Гайвас, «як і перед тим, як і пізніше, потвердилося, що західні політичні чинники не розуміють проблем Східної Європи й що ще треба багато зусиль та багато поразок для Заходу, щоб його провідні діячі змінили свої традиційні міркування» (Гайвас Я. Коли кінчалася епоха. — Чикаго, 1964. — С. 126).

Український народ на своїй рідній землі не мав можливості вільно висловлювати свою волю. Але він не залишався зовсім безборонним у світі. Українська еміграція боронила його права, вона стала справжнім виразником його волі.

Довголітній Президент Української Народної Республіки в екзилі Андрій Лівіцький незадовго перед смертю записав у своєму заповіті:

«Я відчуваю, що в скорому часі доведеться мені відійти з цього світу. Найбільше прикро, що ані мені, ані мійому Незабутньому Зверхникові Симонові Петлюрі не судилося дочекатися вільної України...

Українське громадянство на чужині закликаю об'єднаними зусиллями проводити визвольну акцію, а Українському Народові на Батьківщині бажаю сил та витривалости у його героїчній боротьбі з лютим ворогом.

Вірою, що з Божою поміччю Український Народ переможе і здобуде свою Самостійну і Соборну, Народноправну Державу» (цит. за: Десятилітній шлях. — Торонто, 1958. — С. 53).

Центральна Управа Організації Українок Канади, наприклад, закликала всіх українців, восени 1945 року: «...Сьогодні настала для українців національна тривога. Сьогодні мільйонам наших рідних загрожують муки і смерть! Загрожено всім цим нашим рідним на українських землях і на чужині, в Європі. Першим ми не можемо допомогти, але другим можемо!.. Годі нам сьогодні роздумувати, чи наш голос заважить і вирятує наших рідних, яких Совети за всяку ціну наважилися забрати в свої руки. Нашим обов'язком є піднести рішучий голос, боронити їх перед висилкою під Совети проти їх волі» (цит. за: На службі рідного народу. Ювілейний збірник Організації Українок Канади ім. Ольги Басараб у 25-річчя від дня заснування (1930—1955). — Вінніпег, 1955. — С. 113).

Ще в міжвоєнний період українська еміграція зробила так,

що ніхто не смів сказати, що українська нація другорядна. Вона вже в 20-х роках ХХ ст. «1) дала велику освіту тисячам українських селянських і робітничих синів з усіх українських селянських земель, 2) дала середню і нижчу освіту так само тисячам селян і робітницьких синів, що як вояки української армії попали на еміграцію, 3) склала, написала й видала сотні книг для високої фахової й політичної освіти, 4) своєю критикою насильств над українським народом розкрила світові очі на дійсне становище його під різними окупаціями, виявила злочинства всіх окупантів української землі, як червоних, так і чорних» (ЦДАВОВУ: Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 150. — Арк. 76).

Звичайно, з гіркою констатували тоді українці, чому Захід з такою впертістю боронить цілість московської червоної імперії, тоді коли він сам у себе усунув колоніалізм? Чому західна преса присвячує багато місця долі якогось племені в Африці чи Полінезії, натомість заприсяглися в мовчанці про долю великої європейської української нації?

Та лише тоді, коли США виявилися від визнаної ними радянської імперії на відстані ядерного удару, за океаном зрозуміли, що припустилися помилки, не підтримавши свого часу УНР. І оскільки за прогнозами американських аналітиків виходило, що «ще не вмерла Україна», носії ідеї відродження незалежної і соборної України почали одержувати підтримку. В 1952 році у Вашингтоні вийшла брошура «Неросійські нації в СРСР», в якій значною мірою на прикладі України висловлювалася точка зору США на питання про політику національного визволення народів Радянського Союзу. Вона була надрукована також як додаток до протоколів Конгресу з переднім словом Льва Добрянського, яке сенатор Мак-Магон назвав «дуже компетентним зверненням» (Центральний державний архів громадських об'єднань України — ЦДАГОУ: Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 4127. — С. 265).

На п'ятому з'їзді Українського Конгресового Комітету Америки в липні 1952 року з привітанням виступив Секретар внутрішніх справ Оскар Л. Чепмен, в якому, зокрема, зазначалося: «Я особливо щасливий з огляду на ту обставину, що датою відкриття свого з'їзду ви вибрали Американський день незалежності. Велика місія Дня незалежності полягає в тому, що він вселяє надію всім пригнобленим народам в усіх країнах

і нагадує, що гніт тиранії не може тривати вічно» (*там само.* — Арк. 245).

Оцінюючи цей виступ, сенатор від штату Мічіган Блер Муді підкреслив: «Секретар Чепмен повторив перестороги, з якими звертався до нас президент Вільсон у 1919 році, застереження, які ми забули, в результаті чого світ став на неминучу дорогу, що привела до другої світової війни. Це повинно змусити нас звернути увагу на доведені часом принципи, проголошені Вільсоном, оскільки в них ми знайдемо ключ до справедливого і міцного миру» (*там само.* — Арк. 244).

Так, з початку 50-х років у Конгресі США питання про відродження Української самостійної державності постає дедалі частіше. Велика увага українському питанню була присвячена у зв'язку з 40-річчям проголошення Української Народної Республіки. У Протоколах Конгресу публікуються резолюції, де прямо заявляється: «Перед лицем усього вільного світу ми звинувачуємо Росію по відношенню до нашої (української. — В.С.) нації» (*там само.* — Спр. 4782. — Арк. 270).

В архівних фондах зберігся навіть спеціальний огляд матеріалів, опублікованих в офіційному органі Конгресу США «Конгрешнл рекорд» за червень і липень 1958 року під заголовком «Публікації проти Радянської України» (*там само.* — Арк. 264 — 176).

22 січня 1961 року в США широко відзначили 43-тю річницю проголошення УНР. Стенограма засідань сенату і палати представників конгресу США засвідчує, що на них виступили сенатори Янг, Додд, Кейз, Вільямс, Джексон, Прохсмір, а також 12 членів палати представників конгресу. Один із них, Боу, сказав: «У зв'язку з (річницею) незалежності України ми заявляємо, що готові присвятити себе відновленню свободи і самовизначенню для всіх тих, хто зараз страждає за залізним занавісом червоної тиранії» (*там само.* — Спр. 5292. — Арк. 76).

У ті роки національно-визвольні змагання українців відчували підтримку прем'єр-міністра Канади Дж. Діфенбейкера. Скажімо, в грудні 1961 року він зібрав редакторів українських газет і обговорював з ними «питання підготовки та розгортання кампанії проти так званого «червоного імперіалізму» (*там само.* — Спр. 5563. — Арк. 14). Так йдеться в донесенні радянських дипломатів. А без сторонніх втручань і коментарів по-іншому звучали слова Діфенбейкера на відкритті пам'ятника Та-

расові Шевченку в Марлборо 9 липня 1961 року: «Я кажу до п. Хрущова: дайте Україні та іншим підкореним країнам право вільних виборів, щоб вони могли вибирати собі такі уряди, які народи бажають» (*там само.* — Спр. 5397 — Арк. 143).

У 60-х роках зарубіжна преса дедалі частіше ставить під сумнів існування УРСР та БРСР як суверенних держав, на її сторінках постійно порушується питання про правомірність їх членства в ООН. Як доповідало МЗС УРСР до ЦК КПУ 16 червня 1970 року, «з злісними нападками на суверенітет України і Білорусії виступила недавно французька буржуазна газета «Фігаро». А в червні минулого року західнонімецький журнал «Verenigte Nation» (№69, 1969) опублікував статтю Вальтера Швенка «Членство Білорусії й України в ООН», в якій переслідувалася мета поставити під сумнів суверенітет Української РСР і правомірність її членства в Організації Об'єднаних Націй» (*там само.* — Оп. 25. — Спр. 432. — Арк. 4).

За повідомленням Постійного представництва УРСР при ООН, напередодні 22 січня 1972 року «в ряді міст США делегації місцевих відділень УККА відвідали губернаторів штатів і мерів міст і домоглися підписання прокламацій про оголошення 22 січня «Днем української незалежності». Зокрема, такі прокламації були підписані губернаторами штатів: Нью-Йорк, Північна Дакота, Пенсильванія, Коннектикут, Арізона, Массачусетс та мерами міст: Нью-Йорк, Філадельфія, Клівленд, Чикаго, Джерсі сіті, Гартфорд, Аллектовн, Бетлегем, Кліфтон, Йонкерс та інших... В ряді міст на будинках міських ратуш було вивішено жовто-блакитні прапори. Проведення цих заходів, як повідомляли газети «Свобода» і «Америка», широко висвітлювалось в місцевій пресі» (*там само.* — Спр. 742. — Арк. 3—4).

Значно посилювався інтерес до України за океаном у зв'язку з арештами в 1972 році української інтелігенції, на захист якої піднялися всі демократичні сили. Наступного року увагу до України посилювало відзначення в усьому світі 40-річчя штучного голоду в УРСР в 1932—1933 роках. З цього приводу конгресмен Джон Р. Рарік виступив у палаті представників 21 березня 1973 року з доповіддю «Продаж зерна Радянському Союзу Сполученими Штатами та великий голод на Україні». Він, зокрема, заявив: «ті, хто представляє Україну на міжнародній арені, хто вирішує її внутрішню політику, є, по суті, ворогами українського народу» і зробив висновок про «неправомірність

нинішнього уряду Української РСР представляти народ України» (*там само.* — Спр. 920. — Арк. 95, 97).

З приходом до влади в США Рональда Рейгана підтримка українських національно-визвольних змагань посилилася. Значною мірою це пояснювалося, що в передвибірній команді останнього велику роль відігравав відомий українець Лев Добрянський. 10 березня 1982 року, виступаючи на церемонії проголошення президентом США Дня Афганістану, віце-президент Джордж Буш заявив, що Сполучені Штати «не забувають про становище пригнічених націй у Східній Європі, від балтійських країн до України і Узбекистану».

У своєму виступі на з'їзді Українського національного союзу 28 травня 1982 року Буш запевнив українців, що «вони також не забудуть», і закінчив промову словами «Ще не вмерла Україна» (*Зеркало недели.* — 1996. — 2 березня).

Така поведінка вищих посадових осіб Заходу розцінювалася у Радянському Союзі як заохочення антирадянських акцій, що були на руку українським націоналістам. Тим, хто за підтримки Заходу тепер, наприкінці ХХ століття, вірив у можливість відродження Української Самостійної Соборної Держави.

Але цих своїх слів Буш-старший злякався, коли 24 серпня 1991 року наша Верховна Рада проголосила Акт про державну незалежність. На догоду Москві він почав агітувати вже вільну Україну не відділятися від Росії...

Великим державам світу 25 серпня 1991 року не вистачило мужності визнати незалежну Україну за собі рівну, вони все ще не усвідомлювали вічний феномен українства.

Усі вони, а слабші за ними, чекали на Всеукраїнський референдум. Не всі, очевидно, сподівалися на державне подвижництво українців. Насамперед, наші північні сусіди. У Москві і досі не можуть зрозуміти, що, докладаючи величезних зусиль для втримання України у сфері свого впливу, таким чином виснажують саму Росію, що прискорює її розпад як імперії і прирікає власний народ на зубожіння й деградацію.

Не усвідомлюючи цього, звідти вже через два дні після проголошення нашої незалежності прилетіли такі візитери, як Собчак та Руцькой з територіальними претензіями, якщо ми посміємо вийти з СРСР...

На жаль, у Росії, крім вдови Андрія Сахарова Олени Боннер та історика Юрія Афанасьєва, а за кордоном — Володимира Бу-

ковського, людей, зрештою, не причетних до будь-яких владних структур, ніхто не опротестував ні слівцем цих імперських претензій до України. Навпаки, ці проімперські тенденції підтримували та нагнітали і собчаки з поповими з демократичного блоку, і їхні противники з авторитарно-консервативного.

Таким чином, з'ясувалося виразно й однозначно, що «не кожний російський антикомуніст — демократ, і не кожний антикомуніст і російський демократ є антиімперіалістом... І мимоволі спадають на думку слова Антона Денікіна, який писав у своїй праці «Світові події і російське питання», що ніколи, очевидно, ніколи ніяка Росія — авторитарна чи демократична, республіканська чи монархічна — не допустить відторгнення (відірвання) України» (*Камінський А.* Вступ до міжнародних відносин. — Львів, 1995. — С. 110).

І це закономірно, оскільки специфічною рисою Російської імперії є те, вважає французький дослідник Жак Рупнік, що вона розширювала свої кордони протягом кількох століть, а тому розмежування між національною державою та імперією, як розуміють його на Заході, до Росії застосувати не можна. Ключовим питанням у дискусіях щодо майбутнього Європи є питання про розуміння цього значення у постімперській Росії. На Заході цього часто не розуміють, оскільки деколонізацію не без труднощів пережила не одна західна демократія, однак зрештою Британія без Індії залишилась Британією, а Франція без Алжиру залишилась Францією (Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вісник інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — К., 2000. — Вип. 19. — Част. I. — С. 27).

Але, продовжує цей автор, «що таке Росія без імперії? Що таке Росія без Києва — і досі залишається відкритим питання для росіян. Наскільки відкрите це питання для українців, маєте сказати ви» (*там само.* — С. 27).

Ось чому й донині залишаються актуальними слова видатного російського історика Василя Ключевського, котрий ще на початку XX століття писав, що Росія — це країна, яка колонізувала сама себе.

А відтак справедливою є думка, що «визнання Росією незалежної України не було наслідком повної органічно щирої добротворної переорієнтації російської політики і її зовнішньополітичної концепції стосовно України, а лише результатом загаль-

ної кризи і послаблення Росії після розвалу СРСР, про що свідчать також міжнаціональні ускладнення всередині самої Росії. Адже не випадково дехто не виключає розвалу й самої Росії» (*Камінський А.* Вступ до міжнародних відносин. — С. 112).

Це — перший фактор. А другий — тверда позиція українського народу, який виявив її 1 грудня 1991 р. на референдумі, та позиція уряду Л. Кравчука щодо так званої концепції оновленого Союзу суверенних республік.

І нарешті, не можна, очевидно, недооцінювати третього фактора — певної частини демократичного російського владного політикуму, який є тим чинником, котрий сприяє реальній оцінці теперішньої ситуації в Росії та Україні і відповідно впливає на гальмування крайніх агресивних імперських авантур стосовно України, розуміючи, що вони призвели б насамперед до руїни самої Росії.

Якби хоч на такому рівні усвідомлювали Україну всі західні політики, її становлення було б набагато швидшим. Але вони ще не усвідомлюють тієї ролі в світовому процесі, яку історія відводить Україні. Так, відомий американський дипломат і політик Джеймс Гудбі вважає, що «ключем до стабільного миру неминуче є взаємовідносини між Сполученими Штатами, Росією і Європейським Союзом. Центральне місце в цій справі займають прихильність Росії демократії і глибокі розходження між Росією і Заходом з різних питань» (*Гудби Д.* Неразделенная Европа. Новая логика мира в американо-российских отношениях. — М., 2000 — С. 294).

Про Україну, як бачимо, немає ніякої згадки. Як і 80 років тому. І тоді, і нині великі держави, у відповідний час зробивши демократичні реверанси, розпочали новий переділ сфер впливу. А на них дивляться слабші... Чи ж треба тоді дивуватися, що вчора Польща, заявляючи, що «без незалежної України не може бути незалежної Польщі», а відтак відмовляючись спочатку будувати по своїй території в обхід України газопровід, сьогодні вже іншої думки: погоджуючись на прокладання в себе російської труби, поляки висловлюються за врахування українських інтересів. Це щось нагадує події 80-річної давності. Зламавши тоді слово, дане Україні, Пілсудський підписав з Москвою новий договір (Ленін погодився відступити йому більшу частину українських земель), а після того сказав приголомшеним українцям: «Вибачаємось...»

Невже на Заході знову забули, де розбивалися хвилі азіатської орди, хто рятував Європу від страшних спустошень протягом тисячоліть, прирікаючи себе на постійні виснаження, що не давали їй досі не дають українцям підвестися з колін? Можливо, Європа думає, що ось цей український вал перед східним натиском і надалі вистійть неукріпленим?

Чому ж Захід не усвідомлює України? Можливо й тому, що ми самі не усвідомлюємо її, насамперед кожен у собі. І це стало зрозумілим уже 24 серпня 1991 року, коли Верховна Рада України, щойно проголосувавши за Акт про державну незалежність, не змогла утвердити символи самостійності.

Як тільки впала комуністична система, провідні кола українства постали перед дилемою нового державного управління та підпорядкування йому всього життя свого народу. І тут виявилось, що творці самостійницьких мрій, котрі виховувалися в підпіллі, втілили в себе руйнуючі комуністичну систему принципи, а тому надалі в їхню діяльність, так би мовити рефлексивно, неусвідомлено проник руйнівницький елемент, опозиційний, здавалося б тепер уже своєму державному проводу. Вони не подумали над тим, як народ утримати біля себе, а той звик вже за багато років до «своєї» влади. І трапилося так, що народ пішов за гаслами націоналістів, але він не зумів звільнитися з таких обіймів комуністичної номенклатури.

Зрозуміло, що за таких обставин повторилася ситуація, яка склалася в Україні після Лютневої революції 1917 року: «патент на державне керівництво так і продовжував залишатися в руках соціалістичних партій» (ЦДАВОВУ: Ф. 4018. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 2).

А потім така наша нова стара влада, злякавшись української стихії 1 грудня 1991 року, відмовилася здійснити бажання мільйонів громадян творити справді незалежну Україну. Тій українській новій старій владі, що змінила в тих же приміщеннях червоні прапори на синьо-жовті, а портрети Леніна — на Шевченка, було боязко братися до самостійної праці — самостійно ухвалювати рішення від імені свого народу і водночас брати на себе відповідальність перед ним і прийдешніми поколіннями. Але й іншої владної еліти в нас не було. Хіба вже забулося, скільки нас, свідомих, знищено за українство репресіями, голодоморами, «сибірами неісходимими»?

Так, у серпні 1991 року іншої владної еліти в нас не було.

А ті паростки нової, що піднялися за синьо-жовтим прапором, приморозило після невеликої відлиги-ейфорії, що трапилась на початку 1992-го. Очевидно, якби тодішній Президент Леонід Кравчук призначив би багатьох інших своїх представників в областях, містах і районах, насамперед національно свідомих господарників, а не всю стару гвардію... Я переконаний, що більшість з неї змирилася тоді з своєю новою роллю — керувати на тих самих посадах уже в незалежній Україні, і згодилася працювати для неї. Але керувати в демократичній державі — це не бути передавачем команди згори... А вони, крім комунізму російського зразка й боротьби проти справжніх українських патріотів, нічого нового робити не вміють.

Природно, що саме така влада могла постановою Кабміну 1994 року прирівняти учасників каральних акцій проти патріотів України в 1944—1955 роках до героїв війни з гітлерівськими окупантами, а тих, хто боровся за волю своєї землі, — зневажає аж донині. Ми промовчали...

Але, де ж тоді, зрештою, наша національно свідомі еліта?

Де її жертвність? Чому вона змирилася з тим, що символи тоталітарного імперського режиму і донині збережені у назвах вулиць і населених пунктів, у пам'ятниках ворогам української незалежності та катам нашого народу? Чому і далі не скрізь вшановано пам'ять безвинно замучених, а їхні кати не названі поіменно. Тож вони і далі хизуються своїми «подвигами» і не тільки без каяття отримують державні пенсії вже від незалежної України, а й продовжують її ненавидіти. Як і в повоєнні роки, коли брали участь у «великому полюванні» на оунівців, чи коли в 60—70-ті відправляли до Сибіру за любов до України.

А де правова оцінка трьох штучних голодоморів в Україні у ХХ столітті? Чи відмахнемося від цього, як і від побиття похоронної процесії під час прощання з Патріархом Володимирем?

Можливо, вся справа в тому, що з приходом у «владу» — чи до Верховної Ради, чи в урядові структури — наші «патріоти» дуже швидко звикають до всіляких благ, до того комфорту, що притаманний сьогоdnішній українській владі і так різоче контрастує з реальним життям простого народу.

Чи не це є причиною нашого збайдужіння, втрати масами історичної пам'яті, а відтак і набуття власної меншовартості.

Від того, якою буде наша постава, вже від першого дня відродження Української держави мали б добре задуматися і провідники національно-визвольного руху. Як у 1941 році ОУН, хтось мав би підготувати новітні своєрідні напрямні інструкції, як перебирати владу. Цього не було зроблено, тож і гекачепістський путч, і вимушене острахом суду голосування комуністичних депутатів за Акт проголошення державної незалежності України заскочив зненацька будівничих новітньої України наприкінці ХХ століття.

Але найболючішою трагедією виявилось те, що нова влада відмовилася від об'єднання всього суспільства навколо національної ідеї. Заявивши про те, що національна ідея не спрацювала, вона відсахнула мільйони українців від участі в розбудові власної держави. І трапилося те, що і в 1941 році, коли поважні громадяни, які ще донедавна входили до складу Українського Державного Правління, хоч і не були українськими націоналістами, почали бокувати від ОУН. Свою поведінку тоді пояснювали страхом перед гітлерівськими арештами.

Кого сьогодні бояться українці в незалежній Україні? Чому про утвердження власної держави мають думати тільки українські (в класичному розумінні цього слова) націоналісти?

Не мала чіткої програми розбудови нової України, узгодженої з реальними настроями широкої маси, й українська політична еміграція. Бо ж не з'явилося викладу надійного, чіткого плану, про реальність якого треба було б заздалегідь подбати, звіривши його економічні аспекти з конкретними сподіваннями всіх тих, хто зараховувався до громадян нової України.

Хіба міг бути втілений до життя план, придуманий гарячими головами за океаном про «переселення московської людності туди, звідки вона в Україну прийшла», оскільки саме з розв'язанням цієї проблеми хтось «мав претензії на передову роль у відбудові української державності і в розбудові української нації» (*Книш З. Під знаком тривожного майбутнього. — С. 32*).

Одержавши повідомлення про Акт 24 серпня 1991 року, західна діаспора не усвідомила, яка Україна стала самостійною, з яким світоглядом, правовим полем, традиціями економічних стосунків. Замість усвідомлення українських реалій представники західної діаспори кинулися допомогати будувати нову Україну, приміряючи її обриси під мірки передової цивілізації.

Скажімо, після узаконення Акта проголошення державної незалежності України одразу ж почалася агітація за повернення землі селянам саме в той час, коли хлібороби розгубилися від адміністрування Горбачова, яке вже розвалило сільськогосподарське виробництво. Бо пропозиція щодо ліквідації колгоспної системи і повороту до приватної власності на землю гарно виглядала в теоретичних викладах, а як самі селяни — після стількох років обезземелення їх — сприймуть насправді таку реформу? Хто з ними в різних регіонах щойно відродженої держави сів за стіл і побалакав по-житейськи, вловлюючи найтонші душевні коливання?

Чи врахував хтось реакцію отого колгоспного активу, який дуже скептично поставився до таких новацій, оскільки втрачав за таких умов безборонне користуватися працею інших?

Очевидно, якби наші земляки із-за океану могли б приїхати, скажімо, в Галичину, звідки йшов найпотужніший державотворчий процес, і власним прикладом, зрештою жертівністю вояка УПА, котрий до середини 50-х років минулого століття в безвиході продовжував боротьбу за Україну, показали, як можна, не зважаючи на всілякі перешкоди, господарювати на українській землі, то це мало б великий розголос по всіх наших теренах. Тоді б за цим прикладом потягнулися і селяни на сході України. Тоді б не мали успіху на селі гасла комуністів про «переваги» колгоспної системи, що дає останнім ще багато голосів на виборах.

Так, діаспора нам допомагала і допомагає, скільки може. Але, на жаль, не змогла вона допомогти нам у здійсненні на її власному прикладі 2—3 показових проектів у сільськогосподарському виробництві, бо чорнозем — то ще не усвідомлене наше багатство на майбутнє. Саме на таких прикладах ми ще не переконалися, що нам може дати українське море, українські шляхи, український космос...

Я не хочу звинувачувати в нереальному усвідомленні нинішньої України представників західної діаспори. Зрозуміло, той, хто понад півстоліття вимушено покинув Україну, той уже не повернеться таким самим до неї. Абсолютна більшість українців, відчувши тут на собі безправ'я і нужду, не може, звичайно, відмовлятися від тих благ цивілізації, що дає західний світ. Такий українець уже не так усвідомлює Україну, як це усві-

домлюємо ми — ті, хто назавжди приречений долею йти слідами предків.

Трагедія українського народу полягає в тому, зазначав свого часу Микита Шаповал, що «історично він зіпхнутий на найнижчий рівень соціальної будови, яка стоїть на укр. землях. Механізм суспільних відносин при тім такий, що, будучи підпорядкований вищим класам чужих націй, укр. народ найменше одержує матеріальних і культурних цінностей, що виробляються в суспільному процесі, а тому він найбідніший матеріально і найбідніший духовно, цебто не усвідомлює причин своєї бідності» (ЦДАВОВУ: Ф. 3793. — Оп. 1. — Спр. 121. — Арк. 23).

Щоб наша держава була, писав 1 жовтня 1928 року відомий український громадсько-політичний діяч Никифор Григор'єв, «треба щоб вона була в руках українського народу, а український народ в масі своїй бідний, працюючий. Отже, щоб йому мати свою державу, йому нічого не залишається, як самому почати ту державу творити і тримати її в своїх руках, а для того він мусить бути не менше освічений, ніж його противники... для створення держави потрібно, щоб селяни й робітники уміли не тільки кричати, галасувати, сваритися, лаятися, а й робити всі державні справи. Тому треба дати їм найшвидше найбільшу освіту. Темний не може ані визволитися, ані самостійно жити. Вільно й самостійно жити може тільки освічений...» (*там само.* — Спр. 150. — Арк. 76 зв.).

Серед багатьох заповітів і дороговказів, які Симон Петлюра залишив у спадщину українській нації, на головне місце висувається яскраво підкреслена вимога пріоритету державності над партійністю, загальнонаціональних інтересів над класовими, груповими і партійними.

Цей пріоритет державності над партійністю Симон Петлюра вважав «як категоричний імператив, як одну з головних умовин нашого державного будівництва».

То чого ж ще чекати? Аж доки сусіди підпалять нашу хату, а ми опинимось у вогні? Хто нас приспав?

Невже ми забули, що в наших жилах тече кров тих, хто завжди чув передсмертний заклик України і йшов на її порятунк?

Вступивши в нове тисячоліття, українці, як і всі інші народи, поряд з усвідомленням відповідальності за долю всієї планети мусять задуматися і над власною роллю у всесвітньому ін-

телектуальному рухові. Чи повинні вони — і до цього їх підштовхують — перейматися, за словами Софії Русової, чужими придбаннями, переодягатися в нові чужоземні шати, чи навпаки, — як і кожна нація — мають право і обов'язок використовувати свої, ними утворені культурні скарби, а всяке чуже вбрання обережно переробляти на свій власний смак і міру» (*там само.* — Ф. 3889. — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 1).

А тому маємо пам'ятати: в основі розбудови Української держави категоричним імперативом має бути власна політична зрілість нашого народу, яка мусить бути помножена на моральну силу, твердий національний дух і наполегливу боротьбу за утвердження власної національної ідеї.

У свідомості нинішнього українця нагромаджено потужну енергію великих поривів предків. Їх треба розбудити, а відтак подати всім доказ, що немає сили, здатної нас задушити.

Лише тоді нас змушений буде усвідомити світ...

